Interfacultair Centrum Voor Agrarische Geschiedenis
Naamsestraat 63 bus 5308
3000 LEUVEN, BELGIË

Repertorium van de Belgische periodieke pers

'voor boeren en buitenlui'

Leen Van Molle
ICAG/MoSa KU Leuven
11 januari 2017

De landbouwers van vandaag, zo zeggen de media, zijn deskundige ondernemers en hooggespecialiseerde vakmannen, of vrouwen, die zich door permanente scholing en innovatie weten te handhaven op de markt. Hun tijdsbesteding verschuift van zware handenarbeid naar studie en bedrijfsmanagement, van het veld naar hun computer. Vakbladen bieden hen een stroom aan *up to date* informatie aan, maar morgen is veel van die informatie achterhaald. En wie wil zulke tijdschriften dan nog bewaren? Wie maalt er om oude nummers van *Hens' Pluimveeblad, Maïsgids* of *Tuinbouwberichten?* In openbare bibliotheken is het publiek niet geïnteresseerd, wat wil je met amper 2% boeren in de Belgische actieve bevolking. In vakbibliotheken dreigen de achterhaalde jaargangen bij plaatsgebrek in de container voor oud papier te belanden.

Tot voor kort wisten we zelfs niet welke tijdschriften er ooit geweest zijn en waar ze bewaard worden: een probleem voor onderzoekers en voor erfgoedbeheerders. De zoektocht naar de omvang, ontwikkeling en identiteit van de Belgische periodieke pers 'voor boeren en buitenlui' resulteerde in een persrepertorium: een beschrijving van om en bij de 1000 verschillende tijdschrifttitels. Dit repertorium is sinds januari 2017 via de contextuele webdatabank ODIS (**www.odis.be**) publiek toegankelijk. De oogst is onwaarschijnlijk rijk, exact 965 titels, maar de geëtaleerde rijkdom legt ook onderhuidse zwakheden bloot: tot dan was er geen instrument beschikbaar dat als toetssteen kon dienen voor collectiebeheer, en dat heeft de bewaring geen goed gedaan.

Een zoektocht

Waarom en hoe kwam dit repertorium tot stand? Het behoort tot een van de opdrachten van het ICAG (Interfacultair Centrum voor Agrarische Geschiedenis, KU Leuven) het historisch onderzoek over landbouw, platteland en voeding te ondersteunen door het creëren van werkinstrumenten. Zo publiceerde het centrum in 2007 een archiefgids[i] en onderhoudt het sinds 2012 een 'Bibliografie voor de geschiedenis van landbouw, platteland en voeding' die jaarlijks wordt geactualiseerd (zie **www.hetvirtueleland.be** onder 'bronnen'). Het persrepertorium dat nu digitaal gepubliceerd is, vormt het derde werkinstrument in de rij.

De zoektocht vatte aan in 2007 en verliep in verschillende fasen. De prospectie in vele bibliotheken en de redactie van fiches per tijdschrift van zijn grotendeels het werk geweest van de historici Kristel Rosier (okt. 2007-sept. 2008) en Krista Caïmo (maart 2011-jan. 2012)[ii]. Zij moesten niet helemaal van nul beginnen. Voor de negentiende eeuw konden ze gebruik maken van het informatie uit het doctoraatsonderzoek van Maarten Van Dijck en van Leen Van Molle[iii]. Ze konden ook tientallen tijdschrifttitels plukken uit de persrepertoria van het voormalige Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. Die *Bijdragen* van het IUCHG poogden de 'hele' periodieke pers van steden of regio's te inventariseren, maar ze dekken verre van het hele grondgebied, ze beperken zich veelal tot de titels die voor de Eerste Wereldoorlog verschenen en verstrekken niet allemaal evenveel informatie per titel. Voor de twintigste eeuw bestaan er slechts enkele oude tijdschriftcatalogi uit het vakgebied[iv]. Thematisch opgebouwde persrepertoria zijn overigens schaars[v].

Dus bleef de uitdagende opdracht een 'ronde van België' te ondernemen om oude steekkaartenstelsels te consulteren en elektronische catalogi van bibliotheken te doorzoeken, er de relevante titels in op te sporen, de tijdschriften zelf ter plaatse te consulteren en ze een voor een te beschrijven. In 2015-16 nam ik de eindredactie van alle beschrijvingen voor mijn rekening en tenslotte volgde – met de hulp van Peter Heyrman en Joris Colla (KADOC), plus twee jobstudenten – de conversie naar ODIS.

Welke bibliotheken?

Het uitgangspunt was: een repertorium van de Belgische landbouwpers. Waar leidde de zoektocht dan heen? Omdat zowel de bewaring van tijdschriften als de consultatie ervan het best gegarandeerd zijn in publiek toegankelijke bibliotheken leidde dit naar 7 steden (Antwerpen, Brussel, Gent, Leuven, Louvain-la-Neuve, Luik en Mons), plus de gemeente Meise voor de bibliotheek van de Plantentuin, samen goed voor 20 collecties en bewaarplaatsen. De selectie omvat evident de Koninklijke Bibliotheek van België, het Queteletfonds (FOD Economie) dat de rijke bibliotheek van het voormalige Ministerie van Landbouw heeft geërfd, de Vlaamse erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, de relevante wetenschappelijke en universiteitsbibliotheken, plus de bibliotheek van de Boerenbond en de collectie van het Musée International de la Presse in het Mundaneum in Mons[vi].

Welke pers?

De hamvraag bij de start van het project was uiteraard: wat willen we opnemen? Het uitgangspunt was, 'de landbouwpers', maar wat is dat? Een enge definitie doet onrecht aan de complexiteit van de landbouw zelf: zijn talrijke bindingen met wetenschappen (bodemkunde, dierkunde, botanica, scheikunde en werktuigkunde bijv.), met de toeleverende nijverheid stroomopwaarts (zoals fabrikanten van meststoffen, veevoeders en werktuigen), met verwerkende bedrijven stroomafwaarts (melkerijen bijv.) en met de afzet (zoals coöperatieve groenteveilingen). Een enge definitie doet ook onrecht aan de verscheidenheid binnen de zogenaamde 'boerenstand' die in het verleden zowel uit

landarbeiders en micro-boeren als grote herenboeren en grootgrondbezitters bestond en aan de complexe vervlechtingen van boerengezinnen met de lokale economie, politiek en het dorpsleven[vii]. Talrijke periodieken beoogden een gemengd publiek van boeren, andere dorpsbewoners en een gevarieerd stedelijk publiek. Zo wilde het Antwerpse *Tijdschrift over Land- en Tuinbouwkunde en verdere Natuurwetenschappen* een blad zijn "voor landbouwers, groot en klein, voor geestelijken, eigenaars van buitengoederen, onderwijzers en liefhebbers" (eerste nummer, 1866, p.3).

Alle tijdschriften probeerden ongetwijfeld zich aan een zo groot mogelijke grote groep lezers te verkopen. Vele overschreden moeiteloos de veronderstelde grens tussen professionele land- en tuinbouwers en hobbyisten allerhande (bijv. imkers, pluimveekwekers en telers van groenten, fruit of sierplanten). Fraaie negentiende-eeuwse tuinbouwtijdschriften publiceerden zowel voor de "horticulture de luxe" in kasteeldomeinen als de "horticulture d'utilité" die produceerde voor een kapitaalkrachtig stedelijk publiek. Sierteeltbladen vandaag wenden zich zowel tot professionele als amateuristische bonsaï- en cactuskwekers.

Bij de selectie van titels voor het repertorium is geopteerd voor een ruime, dynamische definiëring van 'landbouw' en 'platteland' die recht doet aan evoluties in tijd en ruimte. De selectie biedt ten eerste plaats aan de grote verscheidenheid in de sector zelf: akkerbouw (granen, suikerbieten, vlas, enz.), veeteelt (groot- en kleinvee, inclusief de kweek van rijpaarden en bijenteelt), tuinbouw (groenten, fruit en sierteelten, ook serreculturen), boomteelt en bosbouw. Ten tweede krijgen de economische bindingen met de nijverheid, de afzet en de handel een plaats, op voorwaarde dat de boeren rechtstreeks aangesproken werden of betrokken waren, bijv. als klanten van hoefsmeden, kopers van meststoffen en tractoren, of vennoten van zuivelcoöperaties. Ten derde zijn de tijdschrifttitels van overheidsdiensten en ledenverenigingen – ook voor vrouwen en jeugd – die verband houden met landbouw en plattelandsontwikkeling opgenomen; hetzelfde geldt voor de titels van onderzoeks- en onderwijsinstellingen (met inbegrip van de diergeneeskunde) en voor titels vanuit politieke partijen en drukkingsgroepen. Ten vierde is een plaats geboden aan de flexibele grens tussen professionalisme en amateurisme, wetenschap en vulgarisatie, en zelfs aan de vage grens tussen platteland en stad. Die vaagheid blijkt bijv. uit een titel als *De Landbouwer* met als ondertitel *Nieuwsblad der Stad Rousselare* (1873), of nog uit de tijdschriften voor volkstuinders, vaak stedelijke arbeiders die aan de stadsrand wat groenten teelden voor eigen gebruik: zoals het blad *Basse-cour, Jardin & Coin de Terre*[viii].

Het platteland is in het repertorium in de eerste plaats aanwezig als de locus van de landbouwproductie en als de woonplaats van landbouwers. Maar door de vervielvoudiging van de Belgische bevolking sinds het begin van de negentiende eeuw, de forse terugloop van het aantal landbouwbedrijven en het inpalmen van landbouwareaal voor verspreide bewoning, transportinfrastructuur, industrieterreinen, natuurdomeinen, sportcomplexen en

vakantieparken is het platteland danig van gedaante veranderd[ix]. De 'boerenbuiten' is al lang geen boerenland in boerenhanden meer. En ook dat uit zich in de (her-)oriëntering van tijdschriften die zich gaan inlaten met de spanning tussen landbouw en ruimtelijke ordening, met biologische teeltwijzen, natuurbehoud en milieu, dierenwelzijn, landelijk wonen en hoevetoerisme. De koerswending kan drastisch ogen: het vakblad *Le Courrier horticole* (1946) werd omgedoopt tot *Jardin et Logis* (1969), *Landeigendom* (1947) tot *Rondom Wonen* (1994).

Niet opgenomen in het repertorium zijn de tijdschriften die zich richten tot de zeevisserij, de textielindustrie (vlas, wol en andere vezels), de tabak- en lederbewerking, de slachthuizen, voedingsindustrie (zoals maalderijen, brouwerijen of koffiebranderijen) en de (groot)handel in voedingswaren (bijv. bakkerijen en kruideniers), namelijk al die bedrijven die zich te ver van de landbouwer in de agro-voedselketen bevinden. De suikerindustrie is wel aanwezig omdat de lijn tussen suikerfabrikanten en suikerbietplanters kort was. Zijn ook niet opgenomen, de (talrijke!) tijdschriften die zich beperken tot de hengelsport, de jacht, de duiven- en paardensport. Maar de grens tussen bijv. paardenkweek en paardensport kan dun zijn, en dan krijgt zulk tijdschrift wel een plaats.

Geografisch is het repertorium beperkt tot tijdschriften die in België (en zijn antecedenten) en/of in Belgisch Congo of voor Belgisch Congo zijn uitgegeven en zich richten tot een Belgisch (en aanvullend eventueel ook buitenlands) publiek. De drie landstalen komen voor en ook een zeldzaam Engelstalig blad.

Chronologisch gaat het repertorium zo ver mogelijk terug in de tijd, wat *Den Boeren, ofte Schaepers Almanach* (1740) als oudste periodieke publicatie heeft opgeleverd. De 'verlichte' achttiende eeuw is de periode waarin publicaties over en voor de landbouw in Europese kernlanden als Engeland, Frankrijk en Duitsland een opgemerkte omvang krijgen. De Zuidelijke Nederlanden dreven mee op die stroom, zij het aanvankelijk in bescheiden mate; de hoge opbrengsten van de intensieve landbouw in Vlaanderen en Brabant trokken overigens ook de aandacht van buitenlandse publicisten[x]. Het jaar 2000 is het symbolische eindpunt van het repertorium: bladen die nadien begonnen te verschijnen, zoals bijv. het country magazine *Nest* (2001), zijn niet meer exhaustief opgenomen. Bladen die doorliepen na 2000 werden wel verder gevolgd.

Het woord 'tijdschrift' dekt periodisch verschijnende titels: die dagelijks tot minstens jaarlijks op de markt kwamen; reeksen, jaarverslagen en rapporten zijn niet weerhouden (zoals bijv. de publicatiereeksen van het Landbouweconomisch Instituut [LEI]). Naar analogie met de persrepertoria van het IUCHG werden kiesbladen wel geïntegreerd en ook enkele onregelmatig verschijnende publicaties kregen groen licht: zoals het *Avertissement de la Ligue Pomologique pour la Défense du Fruit Belge* (1950-1955) dat verscheen wanneer er een besmettelijke fruitziekte opdook.

Zijn alle onduidelijkheden en twijfels hiermee opgelost? Nog niet allemaal. Soms dreigde de spoeling te dun te worden. Periodieken met titels als *De Duinengalm: Nieuwsblad voor iedereen, orgaan van zeevaart en koophandel, landbouw en nijverheidsbelangen* (1876) of *Handel en Landbouw: Nieuws- en reklaamblad voor Mechelen en omliggende* (1904) werden, soms na verificatie, niet weerhouden. Rond 1900 had elke stad of groter dorp wel een algemeen nieuws- en advertentieblad waarin ook landbouwgerelateerde informatie was opgenomen. We mogen ook niet vergeten dat belangrijke dagbladen tot een eind na de Tweede Wereldoorlog een landbouwrubriek publiceerden[xi]. De (Belgische) Boerenbond creëerde een ander probleem: zijn talrijke vertakkingen en participaties gaan het veld van landbouw en platteland soms ver te buiten, denk maar aan bancaire activiteiten en verzekeringen. Zolang in de betreffende tijdschriften de link met de Boerenbond, de landbouw of de rurale ruimte aangegeven werd, zijn ze wel opgenomen.

De oogst en ODIS

De totale oogst bestaat uit om en bij de 1000 titels waarvan er 965 in ODIS zijn ingeladen. Voor alle titels werd de eerste (of eerst beschikbare) jaargang geconsulteerd en vervolgens minstens één nummer of jaargang om de drie jaar om wijzigingen op te volgen. De beschrijving van elk tijdschrift volgt de traditie van de persrepertoria van het IUCHG, een traditie die met ODIS wordt verder gezet.

Dit wil zeggen dat ten eerste formele kenmerken zijn opgenomen: met name titel(s), ondertitel(s), begin- en einddatum (en *in casu* onderbrekingen), periodiciteit, het motto en een beschrijving van het vignet[xii], plus de aanwezigheid van advertenties en iconografie, het formaat, aantal pagina's, prijs (op de Belgische markt), oplage, verspreidingszone en prijs.

Ten tweede wordt elke periodiek inhoudelijk getypeerd: de aard van het blad (wetenschappelijk tijdschrift, informatieblad, vakblad, advertentieblad, ledenblad, e.d.), de doelgroep waartoe het zich richt, de uitgever, redactie en drukker, en een korte geschiedenis en inhoudsbeschrijving. Er is *nota bene* een onderscheid gemaakt tussen advertentiebladen (die tegen betaling publiciteit opnemen van derden) en reclamebladen (die publiciteit maken voor zichzelf, i.e. een bedrijf).

Tot slot worden de bewaarplaatsen en bewaarde jaargangen of nummers vermeld, met de plaatsingsnummers. Maar lang niet voor elk tijdschrift bleek het mogelijk om alle beschrijvingselementen in te vullen: omdat de tijdschriften zelf bepaalde informatie niet verstrekten (bijv. oplagecijfers), omdat er amper één of een paar nummers werden teruggevonden zodat soms geen uitspraak kon worden gedaan (bijv. over begin- en einddatum of periodiciteit), of nog omdat sommige tijdschriften bepaalde kenmerken niet hadden (bijv. geen motto, geen vignet, geen iconografie).

Onder de 965 weerhouden titels bevinden er zich ook een 50-tal die wel in een bibliotheekcatalogus prijken, maar door Kristel Rosier of Krista Caïmo niet konden worden ingekeken: omdat ze onvindbaar bleken te zijn, of omdat ze niet raadpleegbaar of tijdelijk onbeschikbaar waren. In die gevallen ontbreekt een gedetailleerde externe en inhoudelijke beschrijving. Daarnaast bleven er aan het einde van de 'ronde van België' een 40-tal andere titels over die ergens in een publicatie opdoken, maar geen materieel spoor nalieten of althans niet in de bezochte bibliotheken werden teruggevonden: *Le Défricheur, Le Réveil Avicole* en *De Geitenvriend* bijv. In sommige gevallen kunnen verbasterde titels of foute schrijfwijzen de boosdoener zijn geweest, in andere waarschijnlijk de papiermand. Een voorbeeld volstaat om te verduidelijken hoe droevig het met de bewaring soms gesteld is: van het weekblad *De Landman* (blad van landbouwcomicen uit de provincie West-Vlaanderen) dat vanaf 1863 en minstens tot aan de Eerste Wereldoorlog verscheen, zijn welgeteld twaalf losse nummers teruggevonden. Andere tijdschriften verdwenen vermoedelijk helemaal uit het gezicht.

Kristel Rosier en Krista Caïmo consulteerden ten slotte meer dan eens tijdschrifttitels die binnen de genoemde selectiecriteria leken te passen, maar niet in dit repertorium thuis hoorden. *Het Bloemenblad* (1980) bijv. bleek een catechetisch tijdschrift te zijn. Wat ook, en haast onvermijdelijk gebeurde is het niet-consulteren van bepaalde tijdschrifttitels omdat ze helemaal niet relevant leken te zijn: *La Bonne Ménagère* bijv. (1932), een blad dat bij nader toezien voor "ménagères agricoles" was bedoeld, en *Plein Soleil* (1960-lopend), een ledenblad van de "Action Catholique des Femmes Rurales". Beide periodieken zijn niet beschreven voor dit persrepertorium, maar ze zijn al wel in ODIS aanwezig.

Hier komt dan de meerwaarde van een dynamisch en doorzoekbaar platform als ODIS naar voren. De webdatabank laat toe permanent aan te vullen waar mogelijk en te corrigeren waar nodig: door toevoeging van nieuwe tijdschrifttitels, bewaarplaatsen, plaatsingsnummers, relevante informatie uit verloren gewaande jaargangen of nummers, verwijzingen naar paralleltitels in de andere landstaal, enz. Aanvullingen en correcties zijn uiteraard welkom: wend u daarvoor tot **contact@cag.be**.

In e-land is 1+1 bovendien meer dan 2: de 'big data' die in ODIS aanwezig zijn, laten toe informatie uit vele hoeken van het middenveld met elkaar te combineren, verbanden te leggen, trends te detecteren, enz. Veel vlotter dan met een statisch en gedrukt repertorium het geval zou zijn, belandt dit 'virtuele' repertorium van de hele Belgische pers 'voor boeren en buitenlui' via ODIS in de schatkamer van de 'digital humanities'. Dat is niet alleen een manier om onderzoek rond landbouw en platteland te faciliteren, maar ook om nieuwe types van onderzoek te genereren.

[i] C. Matthys en W. Lefebvre, *Gids van landbouwarchieven in België, 1795-2000,* Leuven, ICAG Studies, 2006.

[ii] Er kon daarbij dankbaar gebruik gemaakt worden van een batig saldo van de Leuvense sectie van het voormalige Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, plus financiële input vanuit CAG vzw en ICAG, en van het FWO-project "Paradoxale landelijkheid: ruraal wonen in Vlaanderen, 1948-1978" (2007-2010).

[iii] M. Van Dijck, *De wetenschap van de wetgever. De klassieke politieke economie en het Belgische landbouwbeleid 1830-1884,* Leuven, 2008; L. Van Molle, *Katholieken en landbouw. Landbouwpolitiek in België 1884-1914,* Leuven, 1989.

[iv] *Institut supérieur agronomique de l'Etat. Bibliothèque. Catalogue des périodiques*, Gent, (1949); J. Bartier, *Répertoire des périodiques agricoles existant dans les principales bibliothèques spécialisées de Belgique,* Bibliographica Belgica, nr. 12, Brussel, 1955; *Catalogue des périodiques du centre de recherches agronomiques,* Gembloux, 1966; J. David, *Boeken betreffende de Belgische landbouw verschenen voor 1850,* Belgisch Centrum voor Landelijke Geschiedenis, 47, Leuven, 1976; J. Van Egdom, *Belgische Boerenbond. Bibliotheek van de Algemene Diensten. Lijst van tijdschriften,* Leuven, 1980; *Répertoire de la presse agricole actuelle en Belgique disponible à la Bibliothèque centrale du Ministère de l'Agriculture,* Brussel, 1984.

[v] Uitzonderingen zijn bijv. M. De Vroede red., *Bijdragen tot de geschiedenis van het pedagogisch leven in België in de XIXe en XXe eeuw,* 6 vol., Leuven-Gent, 1973-1987; E. Flour, C. Jacques en C. Marissal, *Bronnen voor de vrouwengeschiedenis in België. Repertorium van de feministische en de vrouwenpers 1830-1994,* Brussel, 1995.

[vi] Concreet:
Antwerpen: Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience;
Brussel: bibliotheek van het Belgisch Parlement, CEGESOMA, Koninklijke Bibliotheek van België, bibliotheek van het Museum voor Natuurwetenschappen, federale bibliotheek Queteletfonds (Economie), bibliotheek van het Rijksarchief;
Gent: universiteitsbibliotheek;
Leuven: bibliotheek van de Boerenbond, Artes-universiteitsbibliotheek van de KU Leuven en de collecties van het Tabularium aldaar, Campusbibliotheek Arenberg, bibliotheek van het Centrum voor Agrarische Geschiedenis, KADOC;
Louvain-la-Neuve: universiteitsbibliotheek;
Luik: aan de universiteit van Luik (die de veeartsenijkundige opleiding van Kuregem heeft overgenomen) de Bibliothèque Graulich, de collecties Botanique, Vétérinaire, Zoologie, Géographie, Philologie et Lettres;
Meise: bibliotheek van de Plantentuin;
Mons: Mundaneum (Musée international de la Presse);
Zijn (alsnog) niet geprospecteerd: de universiteitsbibliotheek van de Université Libre de Bruxelles (de ULB heeft geen faculteit bio-ingenieurswetenschappen) en de bibliotheek van het DACOB/CARCOB; ook de bibliotheek van de Faculté Agro-Bio Tech te Gembloux (die bij de Luikse universiteit hoort) is spijtig genoeg niet opgenomen omdat de collectie 'oude' tijdschriften er niet geïnventariseerd en zodoende ontoegankelijk is.

[vii] Over de moeilijke definiëring van de begrippen 'landbouwer' en 'platteland' en de evoluerende percepties ervan, zie Y. Segers en L. Van Molle, "Les agriculteurs", in G. Vanthemsche red., *Les classes sociales en Belgique: deux siècles d'histoire,* Brussel, 2016, p. 312-328.

[viii] Y. Segers en L. Van Molle red., *Volkstuinen. Een geschiedenis,* Leuven, 2007.

[ix] J. Gosseye, H. Heynen (red.), A. Loeckx en L. Van Molle, *Architectuur voor vrijetijdscultuur. Culturele centra, zwembaden en recreatiedomeinen,* Leuven, 2011.

[x] Zie voor de Zuidelijke Nederlanden het overzicht van Johan David, *Boeken betreffende de Belgische landbouw verschenen voor 1850* (met achteraan ook een lijst van buitenlandse auteurs), Leuven, BCLG 47, 1975. In Duitsland telde Klaus Hermann tot en met 1799 al een 50-tal verschillende titels van landbouwperiodieken; de meeste daarvan hielden wel niet meer dan een of een paar jaar stand: "Das Aufkommen landwirdtschaftlicher

Fachzeitschriften in Deutschland", in K. Hermann en H. Winkel red., *Vom "belehrten" Bauern. Kommunikation und Information in der Landwirtschaft vom Bauernkalender bis zur EDV,* Sankt Katharinen, 1992, p. 66-71.

[xi] In 1935 zou dat nog voor 58 Belgische dagbladen het geval zijn geweest, meestal a rato van één vaste bladzijde per week, zie E. Morales y Fraile, "L'organisation de la presse agricole dans les différents pays (La presse agricole dans le monde), *La Technique Agricole Internationale,* 5 (1935) 2, p. 128.

[xii] Diantha Osseweijer (CAG) maakte fotografische opnamen van een 40-tal vignetten, verspreid over de hele periode, die samen een beeld geven van de variatie aan iconografische presentatie van de titelbladzijden; ze zijn mee opgenomen bij de tijdschriftfiches in ODIS.